

- процедури вивчення мови. Посібник. Вид. 2-ге, перероб. – Луганськ: „Альма-матер”, 2003. – 276 с.
5. Зеленько А.С. Лексика перехідних південночернігівських і деяких суміжних говорів. – Дис... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 1967. – 199 с.
 6. Зеленько А.С. Проблеми семасіології у філософсько-психологічному осмисленні. Монографія. – Луганськ: „Альма-матер”, 2004. – 233 с.
 7. Зеленько А.С. Типологія структурно-семантичної організації побутово-виробничої лексики української мови (на діалектному матеріалі). – Дис... докт. філол. наук. – Луганськ, 1992. – 468 с.
 8. Зеленько А.С. Язык и модель мира // Мировоззренческий потенциал гуманитарных наук / В.Ф. Лобас, А.С. Зеленько, Л.Н. Синельникова и др.: Под ред. В.Ф. Лобаса. – К.: Вища школа, 1991. – С. 22 – 38.
 9. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2003.
 10. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике. – Черновцы: „Рута”, 2004. – 190 с. – Див.: С. 145 – 154.
 11. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: „Знання”, 2004. – 326 с.
 12. Отин Е.С. Словарь конотативных имен. – Донецк: ООО „Юго-восток ЛТД”, 2004. – 412 с.
 13. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология: Учебник для студентов ин-тов и фак-в иностр. яз. – М.: Высшая школа, 1978. – 256 с. – Див.: С. 33 – 35.
 14. Шведова Н.Ю. Русский язык. Избранные работы. – М.: Языки славянской культуры, 2005. – 640 с.

In the process of analysis main linguistic paradigms becoming of subject and object of semasiology is searched on the base of changes of the category of meaning and structure in the language. It is done on the principles of linguistic determinism.

Key words: paradigm, descriptive linguistics, comparativism, structural linguistics, cognitive linguistics, linguistic determinism, evaluation, category of objective modality, category of subjective modality.

I.V. Bagmut

НАЗВА І СТАТУС ОБ'ЄДНАННЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ СЕМОЮ ‘ЗВУК’

У статті досліджено проблему назви і статусу лексичних одиниць із семою ‘звук’ у сучасній українській літературній мові. Лексико-семантичне поле звуконайменувань визначено як розширене (міжчастиномовне) денотативно-сигніфікативне утворення плану змісту, якому властиві відкритість структури, рухливість складу, дифузність меж.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, звуконайменування, семний склад, архісема.

Особливості семантичної організації певного об'єднання лексем окреслені не тільки зв'язком із позамовною дійсністю, а значною мірою визначені власне мовними системними зв'язками, тому метою статті є з'ясування назви і статусу об'єднання лексичних одиниць із семою ‘звук’ у сучасній українській літературній мові. Високий ступінь внутрішньої організації лексики з денотатом ‘звук’ дозволяє об'єднати її у поле. Аналіз матеріалу здійснено на лексико-семантичному рівні, тобто на рівні ЛСВ, тому для дослідження обрано таке структурне об'єднання, як лексико-семантичне поле.

Польова організація лексики у мовній свідомості людини підтверджена нейрофізіологічними та психолінгвістичними дослідженнями. Концепції побудови поля, обґрунтовані результатами дослідження системної організації лексики і структурної організації лексичного значення слова, розробляли Л.А. Лисиченко, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, С.П. Денисова, Ж.П. Соколовська, Ю.Д. Апресян, В.Г. Гак, Л.М. Васильєв, М.В. Нікітін, Д.М. Шмельов та ін. Встановлено, що єдиного поділу словника на семантичні поля не існує, бо “з будь-якого семантичного поля, через більш або менш довгий ланцюг [...], можна потрапити до будь-якого іншого поля [...]” [5, 252].

На недостатність розробки в мовознавстві прийомів опису подібних об'єктів вказував Ю.М. Караулов, кваліфікуючи неможливість однозначного впорядкування внутрішньої структури лексичного простору як численність структур того самого поля [11, 275].

Огляд літератури останніх десятиріч, присвяченої розробці теоретичних питань лексичної семантики, зокрема ЛСП (М.В. Жгенті, О.Ю. Антомонов, О.Б. Олійник, С.П. Денисова,

О.В. Кардашук, Н.О. Мех та ін.), свідчить про постійний інтерес дослідників до принципів об'єднання лексем у різні лексико-семантичні структури.

О.Ю. Антомонов однією з найактуальніших проблем лексичної семантики вважав проблему структури лексико-семантичного поля. На його думку, єдине, що поєднує погляди різних дослідників, це розуміння ЛСП як структури, що має ядро та периферію [1]. Однак нез'ясованим залишається питання виділення лексичного об'єднання, в межах якого можна дослідити опозиції між компонентами та побудувати ієрархічну модель.

У монографії “Типологія категорій лексичної семантики” С.П. Денисова за традицією називає полем ядро-периферійну структуру в мові, наголошуючи на тому, що семантична будова таких структур “утворена не за ознаками бінарної опозиції (релевантність – нерелевантність), а за принципом градування – ступеня виявлення ознак із центром, що складається з ознак високого ступеня детермінованості, і периферії – явищ із високим рівнем варіативності” [7, 65].

М.В. Жгенті зазначає, що найсерйознішою критикою на адресу “теорії семантичних полів” є нез'ясований статус методології їхнього дослідження, а семантична впорядкованість словесного поля зумовлена семантичною ознакою – словесним значенням одиниць, що входять до його складу. У дослідженні запропоновано методу “семантичних ознак”, що дозволяє із більшою об'єктивністю побачити спільне та відмінне в структурно-семантичній організації полів різних мов [9, 12 – 14].

До критеріїв виділення семантичних полів можна віднести: структурний (П.О. Соболева, Ж. Дюбуа), психофізіологічний (О.С. Виноградова, А.Р. Лурія, Н.А. Ейслер), статистичний (О.Я. Шайкевич), психолінгвістичний (Ш. Баллі) і семантико-логічний (В.І. Кодухов, Г.А. Уфимцева, Н.М. Мініна) [8, 91 – 93]. Заслугує на увагу думка Н.Г. Долгих про те, що найзручнішим для виділення семантичного поля є останній критерій, в основі якого лежить принцип ідентифікації, запропонований Ш. Баллі. Цей принцип передбачає пошук слова-ідентифікатора, яке повинно виражати поняття, ідею в найзагальнішій, найабстрактнішій та найнейтральнішій формі [8, 93]. Однак семантико-логічний критерій виділення поля сам по собі позначений певним суб'єктивізмом, навіть враховуючи той факт, що матеріал для інвентаризації одиниць поля подають словники. Отже, проблема семантичного поля складна і може бути вирішена лише шляхом поєднання різнорідних критеріїв та методів.

Традиційно дослідження лексики в аспекті польової організації здійснюється у двох напрямках: 1) ономасіологічному, що передбачає визначення понятійної схеми, на яку накладено відповідні мовні засоби, тобто на основі урахування денотата (структура ЛСП представлена через проєкцію на відповідну ділянку дійсності, а ступінь системності поля окреслений залежно від ступеня системності світу); 2) семасіологічному, який ґрунтується на з'ясуванні сутності в зворотному аналізі – від лінгвістичної одиниці до її змістової інтерпретації. Найпереконливіше обґрунтування щодо побудови ЛСП подає Ю.М. Караулов, який вважає, що домінантним є семасіологічний підхід (слово – значення), а ономасіологічний логічно доповнює його (слово – поняття) [11].

Не існує єдності термінології стосовно різноманітних груп лексики. Термін “поле” в мовознавстві використовується певною мірою довільно: для позначення явищ різних планів і різних рівнів. Ф.П. Філін [18, 537 – 538], Л.М. Васильєв [4, 110], Ф.Т. Жилко [10, 25] розглядають ЛСП як різновид семантичних полів; Г.А. Уфимцева [16, 406, 436] зараховує ЛСП і семантичні поля на підставі “рівноправності” до складу більших парадигматичних об'єднань. На розуміння поняття “поле” впливає підґрунтя для його виділення: роль асоціацій (Г.С. Щур), типова ознака (В. Порциг), поняття (Й. Тріп), відношення між елементами (Ю.М. Караулов) тощо. У дослідженнях виділяють семантичне (понятійне) та лексичне (словесне) поля (Й. Тріп, Л. Вайсгербер та ін.), асоціативне поле (Ш. Баллі та ін.). В одних із визначень подано максимальний, навіть надлишковий перелік ознак семантичного поля (обширність, смислова атракція, цілісність, впорядкованість, взаємовизначеність елементів, повнота, довільність і розмитість меж, безперервність) [6, 127], в інших – наголошено на належності до поля слів зі спільним компонентом значення та різним граматичним значенням [2, 251; 15, 118], у третіх – зв'язок із однією й тією ж темою [12, 100 – 101].

Усі відмінності у тлумаченні польової структури об'єднує думка, що ЛСП – це спосіб відображення системної організації словника.

ЛСП розглядають у сучасній лінгвістиці як семантико-парадигматичне утворення, яке має певну автономність і специфічні ознаки організації: спільну нетривіальну частину у тлумаченні, ядро-периферійну структуру, існування зон семантичного переходу. Їхня будова повторює принципову будову багатозначних слів (Ю.Д. Апресян, М.В. Нікітін).

Лексико-семантичне поле звуконайменувань (далі – ЛСПЗ), крім загальних характеристик, властивих полю як структурі, має низку індивідуальних ознак:

1. Аналізоване поле, за визначенням Р. Мейера, належить до природних семантичних полів (цитуємо за [4, 105]).

2. У мовознавстві існують різні думки стосовно ступеня відкритості об'єднань, які представляє у мові сенсорна лексика. Одні лінгвісти дотримуються позиції, що ці слова нечітко виокремлюються з лексичного складу словника, їх неможливо порівняти із закритими полями, тому вони не піддаються чіткому опису, інші – більш або менш чіткий опис “сенсорних” полів можливий з тієї причини, що назви чуттєвого сприймання утворюють відносно замкнену систему з певними структурними відношеннями, хоча й відкритішу, ніж традиційний “закритий” простір [20, 224; 21, 463].

Традиційне розуміння замкненості лексико-семантичного утворення (назви пір року, родинних стосунків, кольорів тощо) дозволяє визначити ЛСПЗ як відкритий клас слів. Елементи поля перебувають у постійному русі: одні залишають систему, а інші входять до неї, що призводить до утворення несталих, дифузних меж. Наприклад, *розмова, тараторити, позіхати, подих, кашель, харчання, хекати, кректати, плямкати, трубити, пригравати* тощо.

3. За граматичним обсягом досліджуване поле визначено як розширене, або складне. Деякі дослідники називають такі утворення ускладненими.

Факт позначення того самого поняття за допомогою різних частин мови був помічений ще Ш. Баллі: “[...] та сама семантика може переходити одночасно до кількох різноманітних категорій [...]” [3, 133]. Усічене (просте) семантичне поле має штучний характер і не відображає реальної структури лексико-семантичного рівня. ЛСПЗ, на відміну від простих полів, є міжчастиним утворенням, що об'єднує однорідні та різнорідні елементи, пов'язані спільним семантичним стрижнем. У межах поля категорійні семи можуть виступати і як диференційні, і як інтегральні. Це дає змогу здійснити комплексний аналіз звукової дійсності, представлені в мові. Наприклад, називання звуку (*дзвін, шум, шепіт, крик, зойк* – іменники), опрідметненого процесу/дії/стану (*стукіт, тупотіння, грюкання, волання, шамотіння, мовчання* – віддієслівні іменники), якості (*низький, галасливий, гучний, мелодійний* – прикметники), процесу (*гугнявити, шелестіти, стукати, дзюрчати* – дієслова) та його ознаки (*тихо, голосно, безмовно* – прислівники) тощо.

Актуальність розгляду складних ЛСП у українській мові підтверджено дисертацією О.О. Пелих, у якій проаналізовано структуру складного ЛСП бажання [14], дослідженням М.В. Цегельської, у якому здійснено спробу структурної типології складного семантичного поля часу [19] та ін.

4. В основу об'єднання одиниць поля покладено спільні екстралінгвальні ознаки та спільність сем, що дає підстави визначити ЛСПЗ як денотативно-сигніфікативне [7, 78].

5. ЛСПЗ є утворенням плану змісту, бо об'єднує одиниці семантичного рівня семем на підставі наявності спільних для всіх семантичних або диференційних ознак.

6. Звуконайменування належать, як і позначення кольору, світла, запаху тощо, до тих полів мови, яким не відповідає задалегідь розкладений референт у дійсності.

7. Залежно від кількості компонентів і характеру взаємовідношень між елементами ЛСПЗ можна визначити як багатомірне, бо до його складу входять одномірні утворення (мікрополя, ЛСГ тощо), кожне з яких поєднує одиниці, близькі за вихідною семантичною ознакою. Наприклад, до складу ЛСПЗ входить 4 лексико-семантичних мікрополя, 14 лексико-семантичних розрядів, 40 лексико-семантичних груп, 55 лексико-семантичних підгруп, а також фразеосемантичне мікрополе із 6 фразеосемантичними розрядами, 7 фразеосемантичними групами, 3 фразеосемантичними підгрупами, 75 фразеосемантичними рядами.

8. За характером організації ЛСПЗ є моноцентричним, тобто таким, що на вершині своєї структури має одну доміную – архілексеми *звук*.

9. У людей із різним життєвим досвідом структура семантичних полів у різноманітних галузях буде неоднаковою, тому, враховуючи принципи та критерії виділення складу, поле визначено як літературно-нормативне.

Статус ЛСП зумовлює проблему вибору його назви. Огляд досліджень, присвячених одиницям із семою ‘звук’ у складі польової структури, свідчить про те, що часто використовують назву “звучання” стосовно дієслівних семантичних полів, рідше – стосовно складного семантичного поля. Назвою виступає також термін “звукопозначення”, який застосовують як для дієслівних, так і для іменникових семантичних полів. В окремих дослідженнях відповідну лексику називають “звукономінувальною”.

Вибір назви поля часто довільний і випадковий, однак є спробою упорядкування відношень слів між собою. Обрана назва структури одночасно задає параметри і визначає межі досліджуваного матеріалу. За умови вдало підбраної назви поля можна згрупувати навколо неї максимальну кількість лексичних одиниць і знизити ризик суб'єктивності аналізу.

У дослідженні за основу обрано вимоги до назви поля, запропоновані Ю.М. Карауловим [11, 139]:

А. Вимоги до назви як окремої одиниці словника: 1) не повинно бути багатозначним; 2) не повинно бути емоційно забарвленим, експресивним, метафоричним; 3) не повинно бути терміном; 4) повинно визначатися яким-небудь денотатом; 5) повинно мати асоціативну (або семантичну) "прозорість", давати змогу бачити за ним склад поля; 6) повинно мати найбільшу частотність із деякої групи близьких слів.

Б. Вимоги до назви як елемента системи: 1) не повинно бути омонімом до жодної іншої назви; 2) не повинно бути синонімом; 3) не повинно бути антонімом до жодної назви поля; 4) не повинно бути родовим поняттям до жодної назви поля; 5) не повинно бути видовим; 6) не повинно належати до одного словотвірного гнізда з іншим ядром. Враховуючи ці вимоги, за робочий варіант назви (архілексеми) досліджуваного поля обрано штучно створене сполучення слів – **звук + найменування**. Перший компонент визначає спільну для всіх елементів поля семантичну ознаку (архісему 'звук'), виокремлену шляхом розкладання тлумачень слів у словнику. Другий – вказує на виконувану ними функцію та належність до певних граматичних класів.

Компонент назви поля "найменування" використано у статичному аспекті. Він позначає результат, власне номінацію предметів за допомогою окремих слів або словосполучень.

Дискусійним є питання номінації несубстанційних елементів дійсності, бо до складу поля належать слова різних частин мови, так звані номінальні імена [17, 72 – 73]. Одні мовознавці вважають, що до номінативних засобів мови належать лексичні одиниці переважно субстантивного характеру, інші – під номінацією розуміють абстракцію предметів, ознак і дій. Зважаючи на те, що основною одиницею, здатною називати явища об'єктивної реальності в широкому розумінні цього поняття, є слово, а мовне позначення отримують як "речові", так і ознакові назви, які виконують номінативну функцію [13, 121], було визнано за необхідне трактувати змістовий аспект номінації в широкому плані, як знакової репрезентації позамовних об'єктів, властивої всім повнозначним лексичним одиницям.

Термін "звуконнайменування" визначає структуру поля як компактну та легко осяжну, відповідає наповнюваності ЛСП. Така назва пов'язана з позамовною реальністю, має вихід до вищої структури, дозволяє простежити зв'язки ядер між собою.

Отже, ЛСПЗ є семантико-парадигматичним об'єднанням **акустем**¹ – ЛСВ, які, реалізуючись у слові, включають до свого складу спільний семантичний компонент – абстрактну, ідентифікуючу сему 'звук', що виступає назвою самого поля (як ідентифікуюча ідея) та представлена у мові різними граемами. Виокремлені одиниці з семою 'звук' найдоцільніше аналізувати в складі польової структури. Статус семантичного об'єднання звуконнайменувань визначено на підставі моделі ідеографічних відношень в лексиці, у співвідношенні з частинами цієї моделі. Лексико-семантичне поле звуконнайменувань – це розширене (міжчастиномовне) денотативно-сигніфікативне утворення плану змісту, якому властиві відкритість структури, рухливість складу, дифузність меж. Семантико-парадигматична структура лексико-семантичного поля звуконнайменувань є літературно-нормативною, моноцентричною, багатомірною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антомонов А.Ю. Исследование структурной организации лексико-семантического поля: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – К., 1987. – 191 с.
2. Арнольд И.В. Лексико-семантическое поле в языке и тематическая сетка текста // Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб. ст. / Науч. ред. П.Е. Бухаркин. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – С. 250 – 259.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
4. Васильев Л.М. Теория семантических полей. Обзор // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105 – 113.

¹ Примітка. Термін "акустема" введений автором як можливий робочий для позначення одиниць, які містять сему 'звук' у своїй семній структурі.

5. Гак В.Г. Языковые преобразования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1998. – 768 с.
6. Денисов П.Н. Лексика русского языка и принципы её описания. – М.: Русский язык, 1980. – 253 с.
7. Денисова С.П. Типологія категорій лексичної семантики. – К.: Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. – 294 с.
8. Долгих Н.Г. Теория семантического поля на современном этапе развития семасиологии // Филологические науки. – 1973. – № 1. – С. 89 – 98.
9. Жгенти М.В. Семантическое поле как принцип исследования словесных значений: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / ТГУ. – Тбилиси, 1983. – 26 с.
10. Жилко Ф.Т. Про семантичні поля української мови // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 12. – С. 25 – 32.
11. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – 355 с.
12. Кривченко Е.Л. К понятию “семантическое поле” и методам его изучения // Филологические науки. – 1973. – № 1. – С. 99 – 103.
13. Kuchař J. К общей характеристике номинации // Travaux Linguistiques de Prague 3: Études structurales dédiées au VIe Congrès des slavistes. – Prague: Academia, Éditions de l'Académie Tchèque des Sciences, 1968. – P. 119 – 129.
14. Пелих Е.А. Структура ЛСП желания (на материале русского, украинского, английского языков): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Саратов, 1984. – 215 с.
15. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; За ред. А.П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К.: Вища школа, 2002. – 439 с.
16. Уфимцева А.А. Лексика // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972. – С. 394 – 455.
17. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М.: Наука, 1968. – 271с.
18. Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов // Езиковедски изследованя в чест на акад. Стефан Младенов. – София: Изд-е на българската Академия на науките, 1957. – С. 523 – 538.
19. Цегельська М.В. Структурна типологія одиниць семантичного поля часу в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – 17 с.
20. Firth J.R. Papers in linguistics (1934 – 1951). – London: Oxford Univ. Press, 1958. – 234 p.
21. Williams J.M. Synaesthetic adjectives: a possible law of semantic change // Language. – 1976. – V. 52. – № 2. – P. 461 – 478.

The article deals with a research of the name and the status of lexemes group with ‘sound’ seme in modern Ukrainian literary language. The lexico-semantic field of sound nominations is considered as a wide, literary normative, monocentric form, which is characterised by open structure, compound flexibility and bounds diffusion.

Key words: lexico-semantic field, sound nomination, seme compound, archiseme.

Н.А. Березовська-Савчук

ПРОБЛЕМА СЕМАНТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Стаття присвячена проблемі створення семантичної типології лексичних одиниць, виділення типових значень у системі мовних засобів. Основна увага зосереджена на принципах вироблення засад класифікації дієслівних предикатів.

Ключові слова: семантика, предикат, дія, стан, рух, суб’єкт, об’єкт, денотат.

Починаючи з другої половини ХХ ст., у лінгвістиці, як і в інших гуманітарних сферах, остаточно було закріплене поняття системного підходу до аналізу мови, що розуміють як “напряму методологію соціально-наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить вивчення об’єктів як систем” [11, 622]. Цей підхід орієнтує дослідників на виявлення різноманітних і багатогранних типів зв’язків у межах складних об’єктів та їх зведення у єдину теоретичну систему. Відповідно, на певному етапі розвитку лінгвістики вчені почали розглядати мову як системно-структурне утворення у єдності та взаємодії усіх її підсистем. Лексичне значення як мовну категорію стали визначати з урахуванням його системних відношень, парадигматичних і синтагматичних зв’язків.

Зміст категорій пізнання сфер буття розкривають у спеціальних філософських працях, філософських, логічних, енциклопедичних словниках. На основі складників моделей загальної концептуальної схеми створюється можливість побудови ідеографічної (значенневої) парадигми чи